

Leon Festinger och exegetiken — om förhållandet mellan samhällsvetenskapliga teorier och historiska analyser

MAGNUS ZETTERHOLM

Magnus Zetterholm arbetar som forskare vid Lunds universitet. Här disputerade han 2001 med avhandlingen Synagogue and Separation. A Social-Scientific Approach to the Formation of Christianity in Antioch.

**Inledning

Under de senaste decennierna har bibelvetenskapen upplevt en formligen explosionsartad utveckling av nya metodiska perspektiv. Den mest påfallande utvecklingen har kanske skett inom det hermeneutiska, textorienterade fältet men även det historiskt rekonstruktiva området har upplevt ett tillskott av metodiska impulser, inte minst från samhällsvetenskaper som sociologi, socialpsykologi, social- och kulturantropologi.¹

Nya metoder och perspektiv ger naturligtvis upphov till frågor om relevans och tillämplighet. Särskilt gäller det när en disciplin övertar metoder som utvecklats för helt andra syften, av helt andra vetenskapsgrenar. Denna situation gäller i hög grad exegetiken. En del av den kritik, som riktas mot användningen av nya metoder är naturligtvis betingad av det märkliga faktum att allt som är nytt ofta upplevs som fel, just för att det är nytt. Å andra sidan finns en hel del frågor, som måste behandlas, när man ska använda, låt säga empiriskt grundade, moderna sociologiska teorier, för att rekonstruera en historisk verklighet.

¹ Detta är förvisso en sanning med modifikation. Som B. Holmberg, påpekat i *Sociology and the New Testament: An Appraisal*, Fortress Press, Minneapolis 1990, 1, har sociologiska grepp använts sedan länge inom bibelvetenskap: formkritiken t. ex., är ju i grunden en sociohistorisk teori.

Ett teoretiskt perspektiv som kommit till relativt stor användning i exegetisk forskning är Leon Festingers teori om kognitiv dissonans.² Tillämpningen av denna socialpsykologiska teori på ett historiskt material aktualiserar några av de frågor som väcks när exegeter använder samhällsvetenskapliga teorier av olika slag. Festingers teori har, i olika omfattning, använts i ett flertal exegetiska arbeten.³ Ett exempel är Robert P. Carrolls *When Prophecy Failed* (1979).⁴ Cyril S. Rodd har karaktäriserat denna studie som ett utmärkt exempel på tillämpningen av en specifik sociologisk teori på ett bibliskt material.⁵ Trots detta redovisar han en rad kritiska anmärkningar, som kan tas som utgångspunkt för en diskussion om de samhällsvetenskapliga

² L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford 1962 [1957].

³ Se t. ex. T. N. D. Mettinger, *The Dethronement of Sabaoth: Studies in the Shem and Kabod Theologies*. LiberLäromedel/Gleerup, Lund 1982; W. A. Meeks, *The First Urban Christians: The Social World of the Apostle Paul*. Yale University Press, New Haven 1983; J. G. Gager, *Kingdom and Community: The Social World of Early Christianity*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1975.

⁴ R. P. Carroll, *When Prophecy Failed: Reactions and Responses to Failure in the Old Testament Prophetic Traditions*. SCM, London 1979.

⁵ C. S. Rodd, «On Applying a Sociological Theory to Biblical Studies.» *Journal for the Study of the Old Testament* 19 (1981): 95–106, 103.

perspektivens roll i historievetenskaperna. Detta är också det ena syftet med den här artikeln.

Det andra syftet är att presentera huvuddelarna av Festingers teori. Ett skäl till detta är att teorin om kognitiv dissonans har spelat en stor roll under de senaste fyrtio åren och måste betraktas som en mycket framgångsrik socialpsykologisk teori.⁶ Den ursprungliga teorin betraktas måhända idag som ett alltför trubbigt instrument och har omformulerats på flera sätt, vilket gör att vi möjligen kommer att få se fortsatta tillämpningar av en av förra seklets mest betydande socialpsykologiska teorier.⁷ På så sätt äger Festinger giltighet även idag.

Festingers kognitiva dissonansteori

Teorins grunder

Utgångspunkten för teorin är iakttagelsen att individen strävar efter att det skall finnas en överensstämmelse mellan vad Festinger kallar olika kognitiva element. Detta innebär t. ex. att individen strävar efter att övertygelse och handlingar skall överensstämma. Om någon som har en liberal politisk övertygelse också röstar på ett liberalt parti kan man säga att det föreligger konsonans mellan övertygelsen och personens handling. Både uppfattningen och handlandet utgör här kognitiva element, något som Festinger definierar som varje kunskapselement, åsikt, värdering eller tro angående sig själv, sitt beteende eller den yttre verkligheten.⁸

Kognitiv konsonans är alltså ett psykologiskt eftersträvansvärt tillstånd. Alla känner emellertid till att det ibland förekommer motstridiga kognitiva element inom en och samma individ. Det finns gott om människor, som vet att rökning är skadligt men röker likväl, som vet att de inte borde dricka men som gör det i alla fall.

Många upplever kanske inte detta som motstridiga eller dissonanta kognitioner. Rökaren kan ha intalat sig att det är värt risken att dö i förtid, eftersom rökningen skänker sådan njutning. Han kan också finna tröst i att tänka på sin farfar som rökte kopiöst men som trots detta blev mycket gammal.

Det kan också vara så att information om rökningens hälsovådliga konsekvenser leder till att personen i fråga fortsätter att röka, fullt medveten om att det, med stor sannolikhet, kommer att resultera i en tidig död. I ett sådant fall föreligger, inte ett konsonant, utan ett dissonant förhållande mellan de kognitiva elementen, vilket leder till ett tillstånd av psykologiskt obehag. Individen vidtar nu åtgärder, för att få den kognitiva dissonansen att övergå i kognitiv konsonans. Festinger formulerar utifrån detta resonemang de två grundhypoteserna:

1) Existensen av dissonans, som innebär ett psykologiskt obehag, motiverar individen att försöka reducera dissonansen och öka konsonansen.

2) När dissonans föreligger, kommer individen, som ett led i att söka reducera den, att aktivt undvika situationer och information, som kan komma att öka dissonansen.⁹

Det kan alltså förekomma dissonanta eller konsonanta relationer mellan kognitiva element och förekomsten av kognitiv dissonans, motiverar individen att söka reducera eller eliminera denna. Intensiteten i denna process beror på graden av dissonans — ju mer kognitiv dissonans, desto större blir motivationen att eliminera den.

Enligt Festinger kan individen arbeta efter tre olika huvudstrategier. För det första kan den kognitiva dissonansen reduceras genom att man söker att förändra de kognitiva elementen. Om den som röker upplever en dissonans mellan vetskapen om att han röker och att rökning är farligt, så finns möjligheten att han förändrar ett av dessa kognitiva element, dvs. han slutar röka. Därigenom elimineras den kognitiva dissonansen helt. Denna strategi kan emellertid komplimenteras av ett motstånd mot att förändra kognitiva

⁶ M. E. Losch, «Cognitive Dissonance.» Sidorna 639–645 i *Encyclopedia of Human Behaviour*, vol 1. Utgiven av V. S. Ramachandran. San Diego: Academic Press, 1994, 639. Se S. Dein, «What Really Happens When Prophecy Fails: The Case of Lubavitch.» *Sociology of Religion* 62:3 (2001): 383–401, 383–385 för en sammanfattning av den senare kritiken av Festinger.

⁷ Losch, «Cognitive Dissonance», 643–645.

⁸ Festinger, *Theory*, 9.

⁹ *Ibid.* 3.

element. Rökaren kanske upplever det smärtsamt att sluta röka. Han kanske finner glädje, trygghet och tillfredsställelse i rökningen trots att han är medveten om dess farlighet. Han kan kanske helt enkelt inte sluta röka. Å ena sidan upplever han ett motstånd mot att förändra ett kognitivt element — beteendet att röka, å andra sidan finns en dissonans mellan vetenskapen om rökningens hälsovådlighet och detta beteende.

I stället kan individen försöka att åtminstone reducera den kognitiva dissonansen genom att lägga till nya kognitiva element, t. ex. genom att söka sig till information om rökare som blivit mycket gamla.

En tredje väg skulle kunna vara att rökaren jämför rökningen med risken att dö i en bilolycka varvid den totala dissonansen måhända reduceras genom att hela det dissonanta förhållandet tillskrivs lägre vikt. Vi skall nu se hur dessa strategier fungerar i några vardagliga situationer.

Valsituationer och beslutfattande

Att tycka om två typer av bilar innebär ingen kognitiv dissonans. Om man däremot måste välja en av dessa, så uppstår, enligt Festinger, efter det att valet är gjort, kognitiv dissonans, eftersom man genom att välja också valt bort något. Före beslutet att välja bil A eller bil B, fanns somliga element, som om man enbart tar hänsyn till dessa, skulle leda till valet av bil A och på motsvarande sätt vissa element som skulle leda till valet av bil B. Personen i fråga dras åt två håll och befinner sig följaktligen i en slags konflikt.

När nu den bilintresserade verkligen väljer bil A och därvidlag väljer bort bil B, är de element som tidigare gjort att han skulle valt bil A konsonanta med valet av bil A, medan de element som gjort att han skulle valt bil B nu är dissonanta i relation till det faktiska valet. Personen befinner sig inte längre i en konfliktsituation; han har ju gjort sitt val och därigenom löst konflikten.

I dess ställe uppstår däremot kognitiv dissonans, vars styrka beror på flera faktorer, bl. a. betydelsen av beslutet, och den relativa attraktionen hos det icke valda alternativet.¹⁰ Valet

mellan två kvällstidningar resulterar förmodligen i en försumbar kognitiv dissonans, om alls någon, medan beslut som rör existentiellt relevanta frågor kan medföra mycket kraftig dissonans. Att den relativa graden av attraktion hos det icke-valda alternativet utgör en viktig variabel torde också vara ganska oproblematiskt, eftersom den påverkar proportionen av relevanta element, som finns i en dissonant relation till det kognitiva element som handlingen står för.

Vilka strategier tillgriper då den som nyligen gjort ett val? Enligt Festingers hypoteser kan dissonansen reduceras genom att man ändrar eller t.o.m. upphäver beslutet. Att upphäva beslutet, för att i stället välja det tidigare förkastade alternativet, är långsiktigt ingen bra lösning, eftersom dissonansen då uppstår på nytt, men reverserad.

En vanligare strategi är enligt Festinger att beslutet upphävs psykologiskt, genom att personen intalar sig att det egentligen inte fanns något val. Denna strategi är emellertid inte heller särskilt effektiv. Det är i stället bättre att förändra kognitionen i förhållande till alternativen, så att man söker öka proportionen av relevanta element, som är konsonanta med det träffade valet. Festinger exemplifierar med att referera till en individ, som i stället för att gå på konsert, accepterar en middagsinvitation. Personen kan t. ex. intala sig att konserten förmodligen inte var bra eller fundera över hur många gånger han hört samma verk spelas tidigare. Därigenom ökar proportionen av de element som stöder hans handlande och den kognitiva dissonansen reduceras.

Offentliga och privata åsikter

Det finns omständigheter då en person offentligt uttrycker för en åsikt, som egentligen går stick i stäv med den privata uppfattningen. Orsakerna till ett sådant agerande är vanligen ett yttre tryck bestående av antingen hot eller belöning.¹¹

Enligt Festinger är detta en källa till kognitiv dissonans, där hotets hemskhet och belöningens storlek är viktiga variabler. För stor lön eller för allvarligt straff resulterar i lite dissonans. Att under löfte om en miljon kronor offentligt dekla-

¹⁰ Ibid. 37–41

¹¹ Ibid. 85.

lera att dansmusik är att föredra framför Bach, innebär förmodligen en försumbar kognitiv dissonans. Även om vi föredrar Bach och avskyr dansmusik, varvid somliga element alltså är dissonanta med vårt yttrande, så är en hel del kognitiva element konsonanta med vetskapen om den nyvunna rikedom. Här framgår att betydelsen av åsiktselementet är en viktig faktor.¹²

Den största dissonans, som kan uppträda, när en individ byter åsikt, är när straffet eller belöningen precis lyckats framkalla förändringen. Är straffet/belöningen bara nästan tillräcklig för att motivera individen att byta åsikt uppstår fortfarande en dissonans mellan vetskapen om den uteblivna belöningen eller det förestående straffet och vetskapen om att ha bibehållit den privata åsikten.¹³

När det gäller att reducera den kognitiva dissonans, som uppkommit genom ett påtvingat samtycke kan det ske genom att personen lyckas överta den påtvingade åsikten. Då finns inte längre någon dissonans, eftersom den privata åsikten sammanfaller med den påtvingade. Genom att öka proportionen av relevanta element, dvs. genom att ge lönen större betydelse eller straffet mindre, kan den totala dissonansen reduceras.¹⁴

Meningskiljaktigheter i en grupp

Inom en grupp uppstår ofta situationer som kan resultera i kognitiv dissonans. Olika uppfattningar bland medlemmar av en grupp är ett exempel. Kognitiva element som korresponderar mot en viss åsikt är i så fall dissonanta med vetskapen att någon annan hyser en annan åsikt. Om en person hävdar att en viss bil är svart, så är detta kognitiva element dissonant i relation till vetskapen att någon är av en annan uppfattning.

Det som avgör dissonansens styrka är antalet konsonanta relationer som korresponderar mot ifrågasvarande åsikt. Ju fler konsonanta element, desto lägre kognitiv dissonans och vice versa. Det avgörande är också huruvida ett yttrande, som motsäger den egna uppfattningen, lätt kan verifieras. Om person A uppfattar en uppenbarli-

gen svart bil som vit, blir dissonansen säkerligen obetydlig. Den eventuella dissonans som skulle kunna påvisas, reduceras lätt genom att man, förmodligen på goda grunder, betraktar person A som icke tillräcklig. Visar det sig att en mängd andra personer också menar bilen vara svart minskar det också dissonansen. Dissonansens styrka är alltså beroende av antalet personer som redan hyser samma åsikt.¹⁵

Det finns andra viktiga variabler varav elementets betydelse är en. I enlighet med tidigare resonemang framkallar skilda uppfattningar om struntsaker lite dissonans jämfört med existentiellt signifikanta förhållanden. Den status eller betydelse den person har, som, i relation till gruppens meningssystem, ger röst åt en avvikande mening är också betydelsefull. I den katolska världen skulle säkert ett påbud från påven, i stil med att sexuell promiskuitet nu var tillåten, framkalla en avsevärd kognitiv dissonans. Vidare, är graden av meningskiljaktigheten en faktor. Om en person säger «svart» och den andra «vit» blir dissonansen större än om den ena säger «grå».¹⁶

När det gäller strategier, för att reducera dissonans i grupsituationer så gäller samma grundregler som i de tidigare exemplen. Individen kan således söka förändra sin åsikt så att den stämmer bättre överens med den motstridiga åsikten. Det är också möjligt att tillskriva personen med den motstridiga åsikten sådana egenskaper så att denne inte blir jämförbar med en själv. Det är vad som sker, när man t. ex. tillskriver den vansinne, som hävdar att en svart bil är vit.¹⁷

Vi skall nu se på en specifik tillämpning av somliga aspekter av dissonansteorin på ett historisk material.

Festinger och ouppfyllda profetior

Carroll och profettrationen

Bland den hebreiska bibelns profetior finns somliga som bevisligen inte slagit in. Det huvudproblem Carroll sysselsätter sig med är hur den pro-

¹² Ibid. 91–92.

¹³ Ibid. 91.

¹⁴ Ibid. 94–96.

¹⁵ Ibid. 178–179.

¹⁶ Ibid. 180–181.

¹⁷ Ibid. 182–183.

fetiska traditionen behandlat sådana ouppfyllda profetior. Det förefaller nämligen som om många förutsägelser, som i sin ursprungliga kontext var relaterade till en specifik historisk situation, och där det är lätt att se hur förutsägelsen inte slagit in, av senare tradenter tillrättalagts, så att förutsägelsen inte längre kopplas till en specifik situation. Enligt Carroll är denna bearbetning resultatet av en kognitiv dissonans och han formulerar tesen att kognitiv dissonans ger upphov till hermeneutik.¹⁸

Skälet till att Carroll väljer Festingers dissonanst teori som analysverktyg är att den just behandlar problem som interpretation av profetior. Titeln på Carrolls arbete alluderar nämligen på ett annat arbete av Festinger et al., *When Prophecy Fails*, som behandlar den kognitiva dissonans som uppträdde då en UFO-sekts profetior inte slog in.¹⁹

Carroll är väl medveten om de problem som hör samman med att använda en modern teori för en historisk undersökning. Trots att Festingers teori använts just när det gäller ouppfyllda profetior nämner Carroll flera faktorer, som begränsar metodens användning i ett bibelvetenskapligt perspektiv, och som hör samman med skillnaden mellan den miljö som ligger till grund för teorin och det gamla Israel. En faktor som Carroll behandlar är den judiska tron på Guds fullständiga suveränitet. Gud handlar med människan efter sin vilja och kan inte manipuleras.²⁰ Det måste också beaktas att den profetiska traditionens betydelse inte får överdrivas. Carroll menar att det post-exilska samhällets kontext framför allt är torah.²¹

Carroll diskuterar också, vad han uppfattar som svagheter i Festingers teori, att den är allmän (något som många påpekat), att vissa begrepp är löst definierade, att Festinger likställer drivkraften att reducera dissonans med drifter som hunger och sexualitet.²² Han medger att

Festingers teori framför allt har ett heuristiskt värde och förklarar att det är just på detta sätt han avser använda teorin.²³

Carroll vill alltså studera hur traditionen behandlat förutsägelser, som inte slagit in, särskilt med avseende på hur detta bidragit till en hermeneutisk process. Hur sker då detta rent praktiskt? Ett exempel på Carrolls analys ger en fingervisning om hur analyserna går till. Immanuelprofetian i Jes. 7, tycks i sin ursprungliga kontext utlova, att de fiendliga makterna skall gå under och att Gud skall beskydda Juda och dess kung. Riktigt så blev det ju inte och Carroll tänker sig att senare tiders tolkning av profetian framträder i 7:18–19, 20, 21–22, 23–25, där ursprungsprofetians frälsningsbudskap snart blir domsord.²⁴

Ett annat sätt att reducera den kognitiva dissonansen är införandet av det villkor som finns formulerat i 7:9b: «om ni inte har tro, skall ni inte ha ro». Genom att ett konditionalt element införs blir profetiens giltighet beroende av kungens respons.²⁵ Dessa rationaliseringar, hermeneutiska tillämpningar är alltså, enligt Carroll, resultatet av kognitiv dissonans. Andra resultat av en kognitiv bearbetning, som syftat till att reducera dissonans, är hur profetior om den davidiska monarkins eviga bestående överförts till en gudomlig monarki.²⁶

Helhetsintrycket av Carrolls arbete är att han på ett nytt sätt belyst sådant som i och för sig varit känt tidigare. Icke desto mindre förefaller det som om det metodiska greppet bidragit till förståelsen av de redaktionella bearbetningarna i det profetiska materialet genom fokuseringen på de socialpsykologiska processer som kan ha varit operativa. Som vi noterade inledningsvis har Carrolls arbete kritiserats kraftig av C. S. Rodd och vi ska nu se lite närmare på kritiken före den avslutande diskussionen om de samhällsvetenskapliga perspektivens roll i exegetiken.

¹⁸ Carroll, *Prophecy Failed*, 110, 124ff.

¹⁹ L. Festinger, H. W. Riecken och S. Schachter, *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group that Predicted the Destruction of the World*. Minnesota University Press, Minneapolis 1956.

²⁰ Carroll, *Prophecy Failed*, 121.

²¹ Ibid. 121–122, 219.

²² Ibid. 103–109.

²³ Ibid. 104.

²⁴ Ibid. 139.

²⁵ Ibid. 139–140.

²⁶ Ibid. 148–150.

Rodds kritik av Carroll

C. S. Rodd fokuserar huvudsakligen de problem som hänger samman med kulturella skillnader och avståndet i tid mellan vår kultur och den antika. Ett exempel är begreppet «dissonans». Kan det vara så, frågar sig Rodd, att känsligheten för inkonsistenta element varierar kulturellt? Studier t. ex. från det moderna Indien har visat hur indier av hög kast omfattat klart dissonanta element, som de blivit medvetena om först när de gjorts uppmärksamma på inkonsistensen. Rodd påpekar, att trots att känsligheten för kognitiv dissonans fanns, så tycks detta inte innebära något problem. Det är möjligt, menar Rodd, att förekomsten av två oförenliga skapelseberättelser i 1 Mos., tyder på att man i antikens Israel haft en hög tolerans mot kognitiva dissonanser.

För det andra, medger Rodd att sociologiska teorier kan ha ett heuristiskt värde, men endast under förutsättning att «the researcher does not incorporate in his study assumptions derived from his theory».²⁷ För det tredje finner Rodd att det inte går att tillämpa moderna sociologiska teorier på ett antikt material, eftersom möjligheterna att testa teorierna är försumbara och för det fjärde menar han att de bibliska källornas karaktär gör att de inte lämpar sig för sociologiska studier. Han sammanfattar:

... there is a world of difference between sociology applied to contemporary society, where the researcher can test his theories against evidence which he collects, and historical sociology where he has only fossilized evidence that has been preserved by chance or for purposes very different from that of the sociologist. It is a cardinal error to move promiscuously between the two.²⁸

Rodds slutliga dom över möjligheterna att bedriva historisk sociologi är alltså inte alltför uppmuntrande och kan sammanfattas av artikelns avslutande mening:

Indeed, the weaknesses of sociological studies of historical movements from Max Weber onwards suggest that historical sociology is impossible.²⁹

Rodds kritik berör utan tvekan grundläggande frågor om användningen av samhällsvetenskapliga teorier i ett historiskt arbete, frågor som är viktiga att ta på största allvar.

Samhällsvetenskaperna och historien

Kan man använda moderna sociologiska teorier i ett exegetiskt eller historiskt arbete? Rodds svar är ett klart nej: att applicera moderna sociologiska teorier på bibliskt material är inte möjligt på grund av kulturella skillnader, på grund av att man inte kan testa hypoteser och på grund av att källorna inte lämpar sig för sociologiska studier eftersom de primärt är trosdokument. Det tycks onekligen ligga något i den kritik som Rodd anför. Visst är det rimligt att tänka sig att studier av den moderna människans psykologiska disposition inte direkt kan överföras på den antika. Inte heller är det självklart att sociologiska teorier som gäller för moderna människor, i moderna samhällen, kan tillämpas på den antika människan, i antika samhällen.

Å andra sidan föreligger bland historiker en utbredd uppfattning att gångna tiders människa åtminstone till någon del kan förstås. Vi läser tusentals år gamla texter och tror oss härigenom nå insikter i hur människor levde, trodde och kände. På motsvarande sätt använder vi oss av arkeologiskt material. Den inte sällan outtalade förutsättningen bakom alla typer av historiska rekonstruktioner är att det föreligger åtminstone några transkulturella beröringspunkter och att den gemensamma erfarenheten av att vara människor gör det möjligt att överbrygga tidsperioder på tusentals år.

Faktum är att sådana implicita antaganden inte är helt problemfria. Att vi tror oss förstå antika texter är inte detsamma som att vi verkligen gör det. Visserligen kan de enskilda ordens betydelse och deras syntaktiska relation till varandra resultera i en förståelse av vad en text säger på en semantisk/syntaktisk nivå. Ska vi däremot förstå vad texten egentligen betyder måste vi sätta oss in i den föreställningsvärld i vilken författaren själv levde. För att skaffa oss kunskap om denna är vi dock vanligtvis hänvisade till andra författares texter, vilka i sin tur måste förstås mot bakgrund av andra texter.

²⁷ Ibid. 104.

²⁸ Ibid. 105.

²⁹ Ibid. 105.

Ytterst sätt är denna process beroende av den enskilde forskarens subjektiva antaganden om världen.

För att ta ett exempel: i Matt. 12:1-8 berättas om hur Jesus lärjungar plockar ax på sabbaten, vilket legitimeras av Jesus men kritiseras av fariseerna. Inte sällan har detta i kristen tradition förstått så att Jesus bröt mot torah och att han sålunda hamnade i en konfliktsituation med hela den övriga samtida judendomen. En sådan tolkning korresponderar ju också med en traditionell läsning av Paulus, hos vilken vi finner skarpa uttalanden mot torah, och med en senare kristen tradition.

Nu är detta inte det enda sätt på vilket man kan förstå texten. Mot bakgrund av den något senare tannaitiska judiska litteraturen framstår situationen i ett helt annat ljus, eftersom vi då finner att judendomen tycks ha varit inblandad i en ständigt pågående diskussion om på vilket sätt torahs bud skall realiseras. Väljer vi ett judiskt perspektiv finner vi att berättelsen i Matteus mycket väl kan skildra en dispyt mellan två olika halakhiska traditioner och att problemet gällde *hur* torah skulle tillämpas. Kombinerar vi detta med en läsning av Paulus, som tar sin utgångspunkt i att denne huvudsakligen riktade sig till hednakristna och följaktligen uttalar sig om de hednakristnas relation till torah, är det möjligt att se både Jesus och Paulus som representanter för en judendom lika trogen mot judiska seder och bruk som övrig judendom.

Det sätt på vilket vi förstår texten i Matteus är alltså helt beroende av de utgångspunkter från vilka vi betraktar den. När det gäller frågan om möjligheten att tillämpa samhällsvetenskapliga teorier på antikt material är det viktigt att inse att all historisk forskning i grunden innefattar en tolkningsprocess, som är beroende av vissa förutsättningar och antaganden.

Man kan också ställa frågan om det är möjligt att dessa förutsättningar och antaganden kan vara något annat än moderna, eftersom det är den moderna människan som studerar den antika. Möjligen skulle man kunna tänka sig att man använde perspektiv som var samtida med dem man studerar — man skulle t. ex. kunna använda antik retorik för att förstå antika texter. Att tro att detta skulle föra oss närmare den tid vi studerar är emellertid en bedräglig slutsats. Det

är ju ofrånkomligen så att vad vi applicerar på materialet är den moderna människans förståelse av den antika retoriken. Vi vet ju inte heller i vilken utsträckning den aktuella texten influerats av retoriken så som den kommer till uttryck i de retoriska handböckerna. De resultat som nås genom en sådan analys kan testas lika lite som formhistoriska eller redaktionshistoriska hypoteser — endast i relation till de givna förutsättningarna.

Detta gör att användningen av samhällsvetenskapliga teorier i historisk forskning inte innebär något som är väsensskilt från annan tolkning av historiskt material. Inte heller sådan tolkning kan verifieras annat än i relation till de givna förutsättningarna. Det innebär att det är möjligt att vår läsning av en antik text verkligen överensstämmer med författarens intentioner eller med det sätt på vilket den antika människan förstod den *men det finns inte något sätt för oss att få reda på om det förhåller sig så*. Det enda vi kan göra är att värdera vår tolkning av källorna i relation till i vad mån de givna förutsättningarna kan antas vara tillämpliga på materialet. I vårt exempel ovan är det förmodligen rimligare att anta att en läsning som strävar efter att ta hänsyn till den samtida judiska miljön har företrädde framför en ganska uppenbart kprofessionell färgad och anakronistisk tolkning.

Detsamma gäller problemet med källornas natur: det må så vara att antika källor inte lämpar sig för sociologiska analyser men samma förhållande gäller för väldigt många av de frågor vi ställer. Evangeliernas berättelser om Kristus lämpar sig dåligt för frågor om den historiske Jesus. Att nå bakom trons föreställningar om Guds messias, till en vetenskaplig bild av människan Jesus kräver en omfattande och skarpsinnig metodologi. Resultatet är i många fall hypotetiskt och kan svårigen bevisas redan utan samhällsvetenskapliga teorier.

Metodiskt sätt skiljer sig användningen av samhällsvetenskapliga teorier inte från användningen av andra perspektiv som läggs på texterna. Detta innebär naturligtvis inte att alla samhällsvetenskapliga teorier kan anses lämpliga för alla historiska analyser. Kan det däremot antas, och längre än så kan vi inte komma, att en specifik teori behandlar aspekter som varit operativa också i antika samhällen, bland antika

människor kan dessa vara till mycket stor hjälp i historiska analyser. Just genom sin generaliserbarhet kan de då spela en långt större roll än att bara fungera som heuristiska verktyg, framförallt när det gäller att fylla i luckor i källmaterialet och när det gäller att bedöma rimligheten i det som utsägs i antika texter.

Fungerar då Festingers teori om kognitiv dissonans som ett sådant analysverktyg? Det beror lite på hur man använder teorin och vilka anspråk man vill göra. Carolls heuristiska användning av teorin fungerar bra, genom att teorin fokuserar sambandet mellan socialpsykologiska mekanismer och redaktionshistoria. Att hävda att kognitiv dissonans är den enda och kompletta förklaringen till redaktionella tillrättläggningar i profetisk litteratur är naturligtvis att föra resonemanget för långt. Under förutsättning att antikens människor i detta avseende var lika dem som Festinger och andra använt i empiriska

studier av dissonansteorin (något som egentligen inte går att veta) kan teorin belysa de iakttagna fenomenen och tjäna som en hypotetisk delförklaring till uppkomsten av dem. Så mycket längre än så kan man nog inte komma i någon historisk analys.

Fördelen med att använda specifika, empiriskt testade samhällsvetenskapliga teorier är att de åtminstone visat sig äga giltighet för moderna människor och förhållanden. Inte alla antaganden som görs angående bibliska texter kan sägas leva upp till det. Dessutom föreligger en möjlighet att följa den enskilde forskarens resonemang. Genom att kritiskt granska ett historiskt material genom ett medvetet valt perspektiv, som principiellt kan delas av hela forskarsamhället, blir en intersubjektiv kritisk granskning av exegetiska forskningsresultat möjlig och risken för konfessionell förnämning minskar.

Summary

Leon Festinger's theory of cognitive dissonance is considered one of the most successful social psychological theories ever. Its use within the field of exegesis is taken as a point of departure for a discussion of the general possibilities of using social scientific theories in historical reconstructions. After a presentation of the most important aspects of Festinger's theory, this article focuses upon one specific exegetical application of the theory of cognitive dissonance and the critique of that application. In the final discussion it is argued that since all historical reconstructions are the result of an interpretation of sources from certain perspectives and points of departure, there is no fundamental methodological difference between using social scientific theories and other perspectives.

